

Kapitalizm ve İdeolojilerin Adalet Karnesine Dair Notlar

Emre Bağce

Prof. Dr. / Marmara Üniversitesi

İdeolojiler de, tarihin akışı içinde diğer tüm varlıklar gibi doğup, büyürler ve bir vakit sonra tarihin gidişatna ayak uyduramayıp güçlerini kaybederler.

Ne gariptir ki, insalığa zihinsel yol haritası sunmayı amaçlayan ideolojiler, demans veya alzheimer hastası gibi, bir vakit sonra kendi hikayelerini unuttur, kendilerine yol gösterecek zihinsel yol haritalarına muhtaç hale gelirler.

Siyasi ideolojilerin adalet dâhil, insanlığa dair “iyi toplum” önerileri tarihsel olarak sınırlı düzeyde kuvveden fiile geçmiş; çoğunlukla rotasından çıkmış, akamete uğramıştır. Muhafazakârlık, liberalizm, sosyalizm ve milliyetçilik gibi ana ideolojilerde bu duruma sıklıkla şahit olunmuştur. Otoriteye temelden itiraz eden anarşizm gibi bir ideoloji dahi “iyi toplum” önerisini hayata geçiremediği gibi, birçok vakit sapmalara uğramış, diğer ideolojilere eklemlenmiştir. Onun karşı kutbunda yer alan faşizm veya Nazizm gibi otoriter, totaliter ideolojiler ise teori ve pratiği ile adaletsizliğin sınırlarını yoklamış ve hafızalarda derin yaralar ve izler bırakmıştır. Her bir ideoloji

tarihin seyri içinde şu veya bu ölçüde değişmiş, dönüşmüştür. Birçok vakit her birinin içinden uyumlu, uyumsuz alt ideolojiler türemiştir. İktisadi rasyonelliği ve pratiği ile siyasi ideolojilerden ayrılan kapitalizm de tarihsel olarak dönüşmüş; aynı zamanda her bir ideoloji üzerinde, kimisinde sınırlı, kimisinde yoğun olmak üzere dönüştürücü bir rol oynamıştır. Bu rol, liberalizm için olduğu kadar, muhafazakârlık, milliyetçilik, anarşizm veya sosyalizm için de söz konusudur. Sosyalizmin birçok uygulamada nasıl reel sosyalizme veya devlet kapitalizmine dönüştüğü, benzer şekilde klasik veya sosyal liberalizmin ilkeleri terk edilerek nasıl neoliberalizme geçildiği, insanın özgürlüğü ilkesinin yerine serbest piyasa ve sermayenin serbest dolaşımının nasıl ikame edildiği hâlâ tartışmaya değer görünüyor. Diğer yandan, muhafazakârlık ve milliyetçiliğin kabul ve ilkelerinin nasıl faşizm veya Nazizm gibi ideolojileri besleyen bir kaynağa dönüştüğünü anlamaya çalışmak bugün de değerlidir.

Zihinsel anlam haritaları veyahut eylem odaklı düşünce şeklinde tarif edebileceğimiz siyasi ideolojiler neden vaat ettiklerini gerçekleştiriyor, düşündüklerine uygun bir dünya kuramıyor? Bu çalışmanın cevap aradığı soru budur. Fakat bu soru ile birlikte daha başta sorulması ve cevap aranması gereken başka sorular da bulunuyor. İdeolojiler iç ve dış ne tür dinamiklerden etkilenirler? İdeolojiler neden ve nasıl değişir, sapmaya uğrarlar? Bu sorulara cevap arandığında, ideolojilerin adalet konusunda ne düşündüğü, neler önerdiği, neler gerçekleştirdiği; vaatlerini gerçekleştirmediyse, bu zayıflığın nereden kaynaklandığı açıklık kazanabilir. Böyle bir sorgulama insanlığa dair temel sorun alanlarına belli ölçüde nüfuz etme imkânı sağlar; çözüm önerilerine ve reçetelere dair de belli ölçüde kapı aralayabilir.

Bu yazıda ideolojilerin ayrıntılı bir sayım-dökümü yapılmayacak; aksine adalete dair karnelerinin neden zayıf olduğu sorgulanacak; ideolojilerin zihin haritalarında anlam kayıplarına veya yırtılmalara yol açan sebeplere dair bir bakış açısı sunulacaktır. Bu çerçevede kapitalizmin ideolojiler üzerindeki rolüne özel vur-

gu yapılacaktır. İdeolojiler de, tarihin akışı içinde diğer tüm varlıklar gibi doğup, büyürler ve bir vakit sonra tarihin gidişatına ayak uyduramayıp güçlerini kaybederler. Ne gariptir ki, insanlığa zihinsel yol haritası sunmayı amaçlayan ideolojiler, demans veya alzheimer hastası gibi, bir vakit sonra kendi hikayelerini unuttur, kendilerine yol gösterecek zihinsel yol haritalarına muhtaç hale gelirler. Buradan hareketle, ideolojilerin özellikle bütünlük fikrini kaybetmelerinin ne anlama geldiğini değerlendirmek; parça ve bütün ilişkisinin adalet açısından taşıdığı manayı keşfetmeye çalışmak hayli kıymetli görünüyor.

Kapitalizm insanlık için büyük vaatlerde bulunur, fakat az sayıdaki büyük sermaye sahipleri hariç insanlar için dehşetli yıkımlar getirir. Kapitalizm hiçbir zaman gerçekleştirmeyeceği söylemler üretir. Fransız Devrimi'nde olduğu gibi, eşitlik, özgürlük, kardeşlik, adalet sloganlarını toplumlar üretir, ideolojilere dönüştürür, fakat kapitalizm bunları kullanır, tüketir; ahlaki varlık olarak insanın özgürlüğünü bırakın güvenceye almayı, serbest piyasa söylemini dahi sadece bir mit olarak heybesinde tutar, gerektiğinde en yıkıcı ideolojileri hayata geçirmekten imtina etmez. Günümüzde, bir yanda yeryüzünde oluk oluk kan akıtılırken, diğer yanda insanlığa Mars veya Jüpiter'in vaat edilmesi şaşırtıcı değildir.

Kapitalizm dediğimizde tutarlılığı ve sürekliliği bulunan ahlaki bir ilkeler ve değerler sisteminden, sabit bir ekonomik sistemden bahsetmiyoruz. Tam aksine zamana, zemine, kendi pozisyonuna göre değişen, dönüşen; bu süreçte siyasi, sosyal yapıları ve ideolojileri kendi ihtiyaçlarına, taleplerine göre değiştiren, dönüştüren, gerektiğinde yeniden üreten bir yapıdan söz ediyoruz. Kapitalizm biçimsizliği, daha doğrusu biçim değiştirme yeteneği sayesinde yeryüzünde yayılmış, kök salmıştır. Tarihsel olarak üzerinde ilerleyeceği yolu, bir palet gibi üreterek mesafe kat etmiş; yayılacağı sahaları hazırlamış, önündeki engelleri yıkarak, yok ederek, dönüştürerek kendini büyütüştür. Sanayi kapitalizmine devasa bir bürokrasinin eşlik etmesi gibi, kapitalizm işlem

yaptığı, varlığını koruduğu sahayı düzenlemek için her dönemde yoğun çaba göstermiştir. Tarihsel olarak devletleri dönüştürmüş, bunlara uygun teoriler, iktisadi, siyasi, kültürel yapılar üretmiştir. Güvenlik ve hukuk alanında kurulan modern ordular ve mahkemeler, ticari, idari, toplumsal her alanda uygulanan regülasyonlar, standartlar bu bakımdan dikkat çekicidir; günümüzde sosyal medyanın, alt yapısıyla birlikte devletlerin himayesinde, kapitalizmin mekanizmaları üzerinde işleme gibi. İnsanların herkese aitmiş veya hiç kimseye ait değilmiş gibi hissederek paylaşımında bulunduğu Twitter veyahut Facebook her şeyden önce dünyanın sayılı markaları arasında bulunan devasa şirketlerdir. İnsanlar çoğunlukla, bu şirketlerin ticari yapılarını, dünyada toplumlar ve ülkeler üzerinde oynadıkları düzenleyici ve dönüştürücü rollerini ve devletlerle olan bağlarını dikkate almadan, bu mecraları birer özgürlük sahası olarak görürler. Kapitalizmin varlığı işgücü, üretim araçları, hammadde ve pazar başta olmak üzere farklı yapıları ve güçleri organize ve koordine etme kapasitesine dayanır. Organizasyon gücü sayesinde, kendisini eleştirebilecek, kendisine karşı alternatif veya tehdit oluşturabilecek olanları –kişi, grup, sınıf, yapı veya organizasyon– zayıf, marjinal veya kötürüm bırakacak adımları atmaktan çekinmez.

Kapitalizm kendisini sureti haktan göstererek hayatın tüm alanlarını kendi denetimi altına alır. Bunu yaparken sermaye birikimine imkân sağlayan ve koruyan, örneğin ceza sistemi, sınırsız mülkiyet, devlet teşkilatı, bilim, teknoloji, ideoloji gibi araçlardan ve insanların bencillik, hırs gibi psikolojik yönlerinden güç alır. Kapitalizm tahakküm gücünü uygarlık veya medeniyet dediğimiz insanlığın devasa tarihini denetleyerek ve örgütleyerek sürdürür. Buna karşı tek tek insanların veya küçük grupların yeterince örgütlenememesi, organizasyon yapamaması veya daha büyük düzeyde gerçekleşen organizasyonlar karşısında –örneğin coğrafi keşifler ve sömürgecilik döneminde Avrupa'nın sömürge ülkeleri karşısında, Amerika'nın ve Afrika'nın yerli toplumları-

nın yaşadığı gibi– organizasyon yeteneğini kaybetmesi, dayatılan koşullar karşısında direnç gösterememelerine yol ağar. Herbert Marcuse'nin *Tek Boyutlu İnsan*'da veya *Eros ve Uygarlık*'ta, Eric Fromm'un *İnsan'da Yıkıcılığın Kökenleri* veya *Özgürlükten Kaçış*'ta ele aldığı meseleleri bu kapsamda değerlendirmeli. Hannah Arendt'in *İnsanlık Durumu* ile Freud'un uygarlığa dair çalışmalarında, insana bakışta nasıl birbirinden farklı ve çoğunlukla zıt hikâyeler anlattıkları not edilmelidir.

“Tarihin her bir evresi insanlığın bir kesiminin, diğer kesimleri üzerinde tahakküm kurma, hegemonya oluşturma, boyun eğmeyi ve rıza göstermeyi öğretme, onlara ait olanları ele geçirme teşebbüsüne; diğer kesimin de tahakküme direnme, kendisi üzerinde baskı veya ideolojik araçlarla kurulan her türlü tahakkümü bozma çabasına şahitlik eder.”

Tarihin her bir evresi insanlığın bir kesiminin, diğer kesimleri üzerinde tahakküm kurma, hegemonya oluşturma, boyun eğmeyi ve rıza göstermeyi öğretme, onlara ait olanları ele geçirme teşebbüsüne; diğer kesimin de tahakküme direnme, kendisi üzerinde baskı veya ideolojik araçlarla kurulan her türlü tahakkümü bozma çabasına şahitlik eder. Bu noktada söz konusu yapı ve ilişkileri biçimlendiren özne olarak insan ile insanın içine doğduğu ve onlar tarafından biçimlendiği yerleşik yapıları ayrı ayrı değerlendirmek gerekir. İnsan ve içine doğduğu yapılar tek tek göz önüne alındığında, yapıların insanlar eliyle tarih içinde tedrici veya radikal şekilde nasıl biçimlendirildiğini görme imkânına kavuşuruz. Bu yapılabildiği ölçüde, siyasi ideolojiler ile kapitalizm arasındaki ilişkiler daha sağlıklı değerlendirilebilir. Bu kapsamda birçok ideolojinin kapitalizme nasıl hizmet ettiğini, birçoğunun farkına dahi varmadan kapitalizm tarafından nasıl kullanıldığını; hizmet etmeyen veya alternatif olma iddiası taşıyan ideolojilerin ise kapitalizm tarafından nasıl ortadan kaldırıldığını veya marjinalleştirildiğini görebiliriz.

Karl Polanyi'nin *Büyük Dönüşüm*'de dile getirdiği mesele, yani kapitalizmin insanların hayatını çoraklaştırması, sayısız insani ilişki biçimini bir tek ilişki biçimine dönüştürmesi bugün can yakıcı düzeyde hissedilmektedir. Macpherson'ın *sahiplenici bireycilik* kavramı da kapitalist toplumda insanın ruh haline ve motivasyon kaynağına işaret ediyor. Ahlak ve erdemin yerini bencilliğin aldığı bir dünyada, Veblen'in penceresinden de insanın yamyamlığı ve yıkıcılığı dışında farklı bir şey görülüyor. İnsanların ilerleme fikrine meftun olduğu 18. yüzyılda, kapitalizm aracılığıyla insanlığın nereye doğru yol aldığını Rousseau isabetli şekilde görmüş ve uyarılmıştı: İnsanlar bir kez insan etini tadınca, başka bütün yiyecekleri hırçınlıkla geri çeviren, sadece insanla beslenmek isteyen aç kurtlara dönüşüyorlar. Rousseau'nun uygarlığa ve kapitalizme dair eleştirileri bununla bitmemiş, insanın vicdan, duygu, kalp, akıl bütünlüğünün giderek parçalanmasından söz etmiştir. Kendisinin deyişiyle "...ne samimî bir dostluk, ne hakikî hürmet... ne de içten bir itimat! Şüpheler, vehimler, korkular, soğukluk, çekingenlik, nefret, kalleşlik..." bir bataklık gibi insanlığı içine çekmektedir.

Adalet hayati bir kavram olmasına rağmen, "adalet nedir?" dendiğinde sade, berrak bir tarifini yapmak güçtür. "Kişinin hak ettiğini almasıdır" denebilir, fakat "hak ettiği nedir?". "Hak etmeyi veya etmemeyi belirleyen nedir veya kimdir?". Alasdair MacIntyre'nin bir eserinin başlığında haklı olarak sorduğu üzere "*Kimin Adaleti? Hangi Rasyonellik?*" sorusu sorulmaya değerdir. Adalet ilişkilere dair, çok yönlü, bileşik bir kavramdır; bu nedenle zamana, yere, toplumlara, ideolojilere, menfaatlere göre biçimlere sokulmakta, ciddi anlam kaymalarına uğramakta veya uğratılmaktadır. Öyle ki bizzat adalet adına adaletsizlik yapılabilmektedir. Montesquieu bu hali *Romalıların Yükseliş ve Çöküşü*'nde veciz bir şekilde belirtir: "Kanunların gölgesi altında güya adalet adına işlenen zulümlerden daha tehlikeli bir gaddarlık yoktur."

Adalet insanlığın en temel ölçüsüdür, fakat onu doğru tarif

edebilmek, sözden uygulamaya geçirebilmek için doğru “zihinsel haritalar”a ihtiyaç duyulur; ahlaklı ve makul olmak, dürüstlük, doğru ve tutarlı davranışlar ile doğru amaç, karar ve kurumlar gerekir. En küçük etkiden tutun en ağır müdahaleye kadar adalet terazisi dediğimiz hassas yapıyı sarsabilecek tüm faktörlerin kavranıp ayırt edilmesi ve bunlara karşı en hassas şekilde tedbirlerin alınması gerekir. Adaleti etkileyebilecek faktörler yeterince kavranmıyorsa, adaleti rencide eden, ortadan kaldıran uygulamalar yeterince düşünülüyorsa, nasıl olabilir de hassas önlemler hayata geçirilebilir? Ödül ve cezaları, yaptırım ve teşvikleri hassas şekilde belirlemeyen sistemlerin adalet dağıtması mümkün değildir. Bundan dolayıdır ki, bin bir vaatlerde bulunarak insanları siyasi bakımdan harekete geçiren ideolojiler, sıklıkla rotadan çıkıp, başta kaldırmayı vaat ettikleri şeyleri yapar duruma gelirler: Lord Acton’un yaygın bilinen deyişiyle “iktidar yozlaştırır, mutlak iktidar mutlak yozlaştırır”. “Yönetimler neden ve nasıl bozulur?” şeklinde Platon, Aristoteles, Farabi gibi nice büyük düşünürün yönetimlerin bozulmasına, toplumların yozlaşmasına ömürlerini vakfedecek ölçüde kafa yormaları beyhude değildir.

“Platon “adalet nedir?” sorusuna cevap aradığı *Devlet*’te, doğru-eğri üzerine yürüttüğü diyaloglarda bir hususun altını çizer; “eğriliğin son kertesi” der “eğri olup doğru görünmektir”. Bu tespit, gerçeğin çarpık görülmesi ve menfaatler doğrultusunda çarpıtılması anlamında ideolojinin tam olarak tarifini verir.”

Adaletin bir prosedürler yığınınna dönüştürülerek araçsallaştırılması adaletin yok edilmesinde kritik bir aşamadır. Zayıfın haksız, güçlünün haklı görüldüğü, hukukun üstünlüğü yerine üstünlerin hukukuna karşı gök kubbede yankılanan çığlıklar sadece düne değil tüm zamanlara aittir. Adaletle dair herhâlde en önemli mesele hakikatin menfaatler doğrultusunda çarpıtılmasıdır. Platon “adalet nedir?” sorusuna cevap aradığı *Devlet*’te, doğru-eğri üzerine yürüttüğü diyaloglarda bir hususun altını çizer; “eğriliğin

son kertesı” der “eğri olup doğru görünmektir”. Bu tespit, gerçeğin çarpık görülmesi ve menfaatler doğrultusunda çarpıtılması anlamında ideolojinin tam olarak tarifini verir. Öyle görünüyor ki kadim dönemlerden bugüne hakikat mütemadiyen parçalanmış, onunla birlikte adalet de müphem hale gelmiştir. Platon’un eğriliğin son kertesı dediği adaletsizlik hali ile Montesquieu ve Rousseau’nun tespitleri örtüşmektedir. Hakikatin parçalanması veya yok sayılması yoluyla güçlünün hukuku yeniden inşa edilegelmiştir. Modern dönemde de insanların tahakküm altına alınması, kültür endüstrisi veya devletin ideolojik aygıtları aracılığıyla mümkün olmuştur. Hakikatin parçalanması ve çarpıtılması hakikat-sonrası çağ denilen günümüzde zirve noktasına ulaşmıştır. Gerçeğin hâkim grupların menfaatlerini sağlayacak şekilde kasten çarpıtılması, dünden bugüne artarak sürmektedir; bunda bilim ve teknolojinin yaygınlaştırıcı ve derinleştirici bir rol oynadığını not etmek gerekir.

Siyasi ideolojilerin adalet karnesi hayli zayıftır. Neden? Görebildiğimiz kadarıyla, ideolojilerin bir kısmı makro meselelere, yapılar o denli yoğunlaşır ki insanı gözden kaybeder. Hâlbuki Rousseau’nun parça-bütün ilişkisine dair “bir parçası eksik, bütün değildir” önermesi hatırdta tutulabilseydi... Parça-bütün ilişkisi üzerinde ideolojiler hassasiyetle durabilseydi, kendilerinin üstün saydıkları amaçlar uğruna insanı araçsallaştırmaz ve o uğurda feda etmezlerdi. Gelecekte kurmayı tahayyül ettikleri yeryüzü cenneti fikrinden dolayı, insanlar cehennemi yeryüzünde yaşamazdı. Siyasi ideolojilerin tariflerinden biri “iyi toplum” tasavvurudur; bu çerçevede ideolojiler insanlığa kurtuluş reçeteleri sunma iddiasını taşırlar. Fakat tarihsel olarak görülür ki, bu reçetelerin birçoğu tedavi etmediği gibi, vahim yan etkileri de ortaya çıkar.

Adalet, tekil-tikel ve tümel arasındaki ilişkiye dair bir ölçüdür. “İnsanlığı kurtararak mı insanı kurtarmalı?” yoksa “insanı kurtararak mı insanlığı kurtarmalı?” sorusu, bu bakımdan üzerinde düşünmeye değer. Meseleye yeterince eğildiğimizde, bu sorunun

basit bir karşıtlıktan öte yapay bir karşıtlık inşa ettiğini keşfedebiliriz. Siyasi ideolojiler çoğunlukla bu örnekte olduğu gibi, birbirini tamamlayacak şekilde bir arada bulunması gereken öğeler arasında yapay karşıtlıklar üretmiş veya bu tür karşıtlıkların tuzağına düşmüştür: “Eşitlik mi, özgürlük mü?”, “güvenlik mi, özgürlük mü?”, “eşitlik mi, adalet mi?” veya “adalet mi, özgürlük mü?” sorularında olduğu gibi. İnsanın ve insanlığın birbirinden ayrı, hatta karşıt kabul edilmesi sonucu hakikat parçalanmış; parça ve bütün karşı karşıya konumlandırılmıştır. Bu ise ya insanı ya da insanlığı göz ardı ederek adaletten sapmaya zemin hazırlamıştır. Pratik dünyadan bir örnekle meseleyi değerlendirebiliriz: Yardım amacıyla kurulan ulusal veya uluslararası birçok insani yardım kuruluşu yoksulluktan kurtarmayı amaçladıkları insanların acısını genellikle istismar etmeye başlarlar. Kendileri kapitalizmin tuzağına düşmekle kalmaz, korumak amacıyla yola çıktıkları insanı, dişlisine dönüştükleri kapitalizme kurban ederler. Yardım kuruluşları vasıtasıyla, yardıma muhtaç insanların acıları pazarlanarak insanların menfaat temin etmesi, makam, mevki elde etmesi; haliyle şeffaflık ve denetimden uzaklaşması, yolsuzluk ve kayırmacılığı besleyen ilişkiler ağına girmeleri kendi menfaatlerini gözetme çabalarının kaçınılmaz bir sonucudur. İnsanı kurtarmak amacıyla çıkılan yolda birçok vakit insan da, insanlık da kaybedilmiştir. Bu sapmanın özellikle muhafazakâr, milliyetçi, sağ ideolojiler tarafından görölmesi beklenir.

Yapısal meseleler üzerine yoğunlaşanlar, yani insanlığı kurtararak insanı kurtarabileceğini düşünenler ise insani yardımları önemsememe veya reddetme eğilimindedir. Fakat burada mesele şudur: Düzeltmesi veya değiştirilmesi tahayyül edilen herhangi bir yapının belirli bir süre içerisinde düzeltilip düzeltilmeyeceği meçhuldür. Öyleyse bu belirsizliğin sürdüğü koşullarda, belirli bir anda, mekânda acı çeken bir varlığa karşı nasıl davranmalıyız? Örneğin dilenen bir insana yardımcı olmalı mıyız? Herhangi birileri tarafından tehdit veya taciz edilen bir kimseye elimizi uzat-

malı mıyız? Kışın ortasında sokakta kalan evsiz bir insan gördüğümüzde ne yapmalıyız, nasıl davranmalıyız? Yoksa hiçbir şey yapmayıp görmezden mi gelmeliyiz? Bu sorulara farklı türleriyle sosyalist ve sol ideolojilerin cevap vermesi beklenir.

Zihnimiz düşünmeye uygun ortamlarda yapısal problemler üzerine yoğunlaşabilir. Peki, bedenimizin, tehdit altındaki bir varlıkla aynı ortamda bulunması durumunda zihin nasıl çalışır? Tercihimiz ne olmalıdır? Ahlaki açıdan böyle bir durum, kişinin kendisi ile yüzleştiği bir andır. Kendisinde olanı bir başkasıyla paylaşabiliyor mu? Bir başkasının acısını dindirmek için fedakârlık veya sorumlulukta bulunuyor mu? Bir adaletsizliğin ürettiği sonuçları ortadan kaldırmak üzere harekete geçiyor mu? Böyle bir ikilem ile karşılaşıldığında, “insan mı, insanlık mı” şeklinde birini tercih etmek yerine, ikisini bir arada değerlendiren üçüncü bir bakış açısına ve tavra ihtiyacımız olduğu ortaya çıkıyor. Yani insan, bir yandan insanlığın meseleleri üzerine kafa yorup, mümkün adımları atarken, diğer yandan bulunduğu an içinde, bireysel veya toplumsal olarak yapabileceklerinin sorumluluğu ile karşılaşır. İşte bu bakış açısıyla adaletsizliğin nasıl ortadan kaldırılacağı sorusuna cevap verilebilir. Böylece, zihinsel ve bedensel açıdan bir arınma, durulma, sükûnet haline; parça ve bütünü birlikte değerlendiren bir akıl yürütme biçimine erişilebilir. Adaletin aslında parça-bütün ilişkisine dair bir şey olduğu anlaşılır. Adaletin sadece insanlar arasında değil, tüm canlıların, canlı-cansız tüm varlığın ilişkisine dair bir mesele olduğu görülür. Dolayısıyla her birinin varlığını, bütünlüğünü sağlamaya dönük düşünce ve eylemleri, pratikleri içermesi beklenir. Burada başta varoluşçuluk ve farklı türleriyle anarşizm olmak üzere, sosyal demokrasi, ekolojik hareketler ve adalet merkezli madun hareketleri karşımıza çıkar.

Parça-bütün ilişkisi korunduğu ölçüde varlığın bütününe dair bir zihniyet inşa edilebilir. Hayvan haklarıyla meşgul olduğunda, hayvanların yaşam alanlarıyla birlikte ekolojik sistemi de konuşmak mümkün olabilir. Herhangi bir hayvanın açlığını veya

susuzluğunu gidermeye çalışınca, şehirçilik konusunda da bir şey söylemek gerektiği anlaşılır. şehirlerin devasa boyutlara eriştiği bir dünyada, oralarda yaşam mücadelesi veren kimsesiz, yersiz yurtsuz insanları ve hayvanları adalet meselesinin kıyısına değil, merkezine almak gerektiği kavranabilir. Hatta o kadar ki, kapitalizmin çarkında yükselen şehirlerin Farabi'nin perspektifiyle bir zulüm şehri olduğunu söylemek gerekir. Bir kısım insanların rant elde etmesi uğruna diğer insanların yaşam alanlarının yok edilmesi, meskenlerin yüksek binaların gölgesinde bırakılması, yoğun ve çarpık yapılaşma sonucu trafik yoğunluğunun artması ve insanların vakitlerinin büyük bir kısmını trafikte kaybetmesi adaletsizlik değil midir? Adaletsizliktir denebilirse, o zaman içinde bulunan halden kurtulmanın yolu aranabilir. Yani trafik sıkışıklığı adaletsizliktir; toplu taşıma aracında, insani olmayan koşullarda seyahat etmek adaletsizliktir; insana –insan bedenine, akıl-ruh bütünlüğüne, kişiliğine– saygısızlıktır. Trafik sıkışıklığı yoluyla insan sağlığı, güvenliği, kişiliği, akıl-ruh bütünlüğü tehdit ve rencide edilmektedir. İnsanların hayata bakışı, dünya görüşü veya zihinsel anlam haritaları ile oynanmaktadır. Bu hususlar insanların, insanca yaşamasını etkileyen faktörler değil midir? Bu tür soruların meşru olmadığını kim söyleyebilir? Bu sorular sorulabildiği ölçüde, kişilerin, kurumların, devletlerin ve ideolojilerin bu konulara ne ölçüde eğildiği ve üzüm ürettiği sorgulanabilir. Adalet böyle bir bağlamda konuşulduğunda, sadece düşünmeye değil, –duygudaşlık, hoşgörü, eşitlik, çoğulculuk, farklılık, özgürlük, katılım, denklik, ahlak, şeffaflık, ortak iyi ve ortak yarar gibi ilkesel kavramlar çerçevesinde– doğru düşünmeye ve doğru davranmaya ihtiyaç duyulduğu görülür.

Kapitalizm bilim ve teknolojiyi hkimiyetine aldıkça, siyasi ideolojiler ve toplumlar bu hali yeterince kavramadığından bizzat bilim ve teknoloji son yılların hâkim ideolojisi haline gelmiştir. Bilim ve teknoloji bir anlamda tüm ideolojileri hızla yaşlandırmış, kullanım sürelerini kısaltmıştır. Yeryüzünün canlı-cansız

tüm varlığıyla birlikte ileri derecede sömürüye maruz kalması ve buna eşlik eden bencil yıkıcılık beyhude el ele ilerlememiş, teknoloji kullanımı kabalaşan tahakkümün ve yıkımların önünü de açmıştır. Neyin adil, neyin zulüm olduğunu konuşmaktan ziyade ellerine tutuşturulan teknolojilere göre hareket eden insanlardan oluşan bir dünya inşa edilmiştir. Bu esnada, siyasi ideolojilerin eşitlik, özgürlük, kardeşlik, adalet çılgınlıkları sönmüş ya da giderek duyulmaz olmuştur.

İdeolojiler eylem odaklı düşüncelerdir; kişilerin davranışlarını yönlendiren zihinsel haritalardır; dünyaya dair bütünlüklü fikir kümeleridir; aynı zamanda “iyi toplum” nasıl olmalıdır sorusuna verilen cevaplardır. İdeolojilerin adalet karnesi parça-bütün ilişkisini kurabildiklerinde; insanı ve insanlığı birbirinin karşısına dikip, birini diğerine feda etmediklerinde yüksek puanlara ulaşabilir. Diğer türlü ise ürettikleri hayal kırıklıklarıyla birlikte kendilerini, değerlerini, ilkelerini yitirir, kapitalizmin pençesinde can verirler. Akıl ve tarihi tecrübe bunu göstermektedir.